

Opleidingsbehoeften bij Leiders van Internationale Kerken en Migranten Kerken in Nederland

Johan Velema en Anmar Hayali

September 2014

Afkortingen

CERH - Conseil des Eglises de Réveil en Hollande

EBG – Evangelische Broedergemeente

HBO – Hoger beroepsonderwijs

PERKI – Persekutuan Kristen Indonesia di Negeri Belanda

RK – Rooms Katholiek

SKIN – Samen Kerk in Nederland

Univ - Universiteit

VMBO – Voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs

1 Wat was het doel van dit onderzoek?

De landelijke vereniging Samen Kerk in Nederland (SKIN) wil meer opleidingsmogelijkheden aanbieden aan leiders van internationale kerken en migrantenkerken in Nederland. Als eerste stap vroegen we een aantal van hen aan wat voor opleiding en training zij of andere leiders in hun kerken behoefte hebben. Ook stelden we vragen die ons zouden helpen een eventuele training of cursus zo te organiseren als het beste past bij de levensstijl van de leden van de doelgroep.

2 Hoe pakten we het aan?

We interviewden 14 leiders van migrantenkerken in Nederland. Zij werden zo gekozen dat zij met elkaar de grote diversiteit van migrantenkerken zouden weerspiegelen zowel wat betreft landen van oorsprong als wat betreft kerkelijke tradities. Een korte vragenlijst met basis informatie werd ingevuld door 13 van de 14 respondenten. Dit werd gevolgd door een semi gestructureerd interview waarvoor tevoren een leidraad was opgesteld. Niet alle vragen werden aan alle deelnemers gesteld en de volgorde varieerde. In tien interviews werd Nederlands gesproken (1 x met een tolk). De overige vier interviews werden in het Engels gedaan.

Interviews vonden plaats in de periode mei-augustus 2014. Aanvankelijk was de ambitie om 30 interviews te doen, maar dit bleek helaas niet haalbaar. Toen 12 interviews compleet waren werd tussentijdse analyse gedaan, die later werd aangevuld op basis van de laatste twee interviews.

3 Wie waren de respondenten?

De grote meerderheid van de respondenten was man, ouder dan 30 jaar, had een universitaire opleiding en was al langer dan 5 jaar werkzaam in een christelijke bediening. Twee derde van de respondenten was al langer dan 5 jaar in Nederland. Zij kwamen uit Indonesië, Iran, Irak, Ghana, Ethiopië, RD Congo, Armenië, Rusland, Nederland, Duitsland, Dominica en de Verenigde Staten. Drie respondenten waren ook bestuursleden van SKIN. Gegevens over de kerken waarin deze respondenten functioneerden zijn opgenomen in bijlage I. Van de 14 respondenten werkten er slechts twee binnen hetzelfde kerkgenootschap.

Acht respondenten waren vanuit hun thuisland direct naar Nederland gekomen om hun bediening uit te oefenen. Zij hadden in de praktijk geleerd hoe de Nederlandse maatschappij in elkaar zit en om de taal te spreken. Twee van hen hadden aanvullend theologisch onderwijs in Nederland gevolgd en een derde had tijdens zijn studie stage gelopen bij een kerk in Nederland. Twee respondenten waren autochtone Nederlanders. Twee respondenten hadden in Engeland gewerkt alvorens naar Nederland te komen.

3.1 Theologische vorming

Zeven respondenten hadden een universitaire theologische opleiding op Master of Doctoraal niveau. Vier respondenten hadden een HBO diploma - drie van hen waren aan de Master fase begonnen maar hadden die niet afgerond. Twee respondenten waren autodidact. Van één respondent waren geen gegevens bekend.

Voor de tien respondenten waarvan deze informatie beschikbaar was bedroeg de gemiddelde studieduur 6 jaar. Zeven respondenten hadden theologie gestudeerd in hun thuisland en vier van hen hadden later in Nederland de studie voortgezet. Twee respondenten hadden in de Verenigde Staten gestudeerd.

Tabel 1. Beschrijving respondenten

Positie respondent		
- Leider lokale kerk	7	50%
- Leider kerkgenootschap (kerk met meerdere lokale vestigingen in het land)	7	50%
Geslacht		
- Man	13	93%
- Vrouw	1	7%
Leeftijd		
- Jonger dan 30 jaar	1	7%
- 30-50 jaar	5	36%
- Ouder dan 50 jaar	5	36%
Jaren in bediening		
- Minder dan 5 jaar	1	7%
- 5-15 jaar	5	36%
- 15-25 jaar	2	14%
- Meer dan 25 jaar	4	29%
Jaren in deze positie		
- Minder dan 5 jaar	4	29%
- 5-15 jaar	5	36%
- 15-25 jaar	2	14%
- Meer dan 25 jaar	1	7%
Opleidingsniveau		
- VMBO /MBO	0	
- HBO	3	21%
- Universiteit	10	71%
Totaal	14	100%

3.2 Zelfstudie

Negen respondenten beantwoordden de vraag hoeveel uren per week ze besteedden aan zelfstudie. Vijf van hen besteedden tien uur of meer aan studie per week, preekvoorbereiding en *general reading*. Vier bleven daaronder, hoewel niet alle antwoorden even duidelijk waren. Het is waarschijnlijk dat van de vijf respondenten die de vraag niet beantwoordden er twee boven en drie onder de 10 uur per week zaten. De conclusie is dan dat de helft (7/14) van de respondenten 10 of meer uur per week besteedden aan zelfstudie.

3.3 Computergebruik

Alle respondenten gebruikten e-mail voor het contact met gemeenteleden; tien respondenten verzamelden regelmatig informatie via het internet; slechts vier gebruikten regelmatig skype of vergelijkbare programma's; slechts vier lazen boeken op het internet of via een e-reader. Eén respondent had online onderwijs gevolgd en één respondent gaf online onderwijs. Geconcludeerd kan worden dat het verstrekken van algemene informatie aan leiders van migrantenkerken via internet ongeveer 75% van hen zal bereiken; onderwijs via internet zal slechts een derde van hen bereiken.

3.4 Na- of bijscholing respondenten

Vier respondenten deden na hun theologische opleiding nog een studie of opleidingstraject in management, in leadership of in psychologie. Twee respondenten namen met enige regelmaat

deel aan cursussen van één of enkele dagen op het gebied van pastoraat, leadership, preekvoorbereiding.

Tabel 2. Contact met collega's in de eigen en andere kerken

respondent	binnen eigen kerkgenootschap	andere migrantenkerken	autochtone kerken
1	1	4/jr	4/jr
2	3-4	1-2	niet
3	4-5	af en toe	af en toe
4	Dagelijks	1	1
5	1	1	1
6	1	niet	Ja
7	1	4/jr	2-3/jr
8	-	0.5	niet
9	4-5	niet	1/mnd
10	-	1	1
11	-	af en toe	af en toe
12	-	-	-
13	1x/2jr	niet	niet
14	8-10	niet	niet
getallen zijn aantallen contactmomenten per jaar tenzij anders aangegeven			

3.5 Collegiaal contact

We vroegen naar de mate waarin leiders van migrantenkerken contacten¹ onderhielden met collega's binnen en buiten hun eigen kerkgenootschap. Vaak namen de respondenten deel in lokale overlegstructuren zoals de raad van kerken of een platform voor evangelische of specifiek voor internationale voorgangers. Soms is er contact met leiders van kerken die dezelfde accommodatie gebruiken. Negen van de 13 respondenten die deze vraag beantwoordden hadden min of meer regelmatig overleg met collega's in migrantenkerken en/of autochtone Nederlandse kerken (zie tabel 2). Zes van de negen respondenten die deze vraag beantwoordden gingen wel eens voor in een dienst van een andere migrantenkerk dan die in welke zij werkzaam waren; een zelfde aantal ging wel eens voor in een autochtone Nederlandse kerk of in een gezamenlijke dienst van autochtone en niet-autochtone kerken (tabel 3).

4 Waar worden leiders van migrantenkerken opgeleid?

In de Armeense kerk moeten priesters, ook als die uit Nederland mochten komen, worden opgeleid in één van drie geautoriseerde opleidingsinstituten buiten Nederland. Onder Chaldeese katholieken geldt dat priesters in Bagdad worden opgeleid. Bij de Russisch Orthodoxe kerk is meer flexibiliteit en kunnen grote delen van de opleiding op afstand worden gevolgd; naast een opleiding in Rusland is er ook de mogelijkheid van een opleiding in Parijs.

In de Rooms-Katholieke kerk neemt het Nederlandse bisdom geen migranten aan als priesters. Zij worden door congregaties naar Nederland gezonden die buiten het bisdom om kunnen werken. Zij hebben dan buiten Nederland een priester opleiding afgerond van zes jaar. Hoewel er de bedoeling is deze mensen voor te bereiden op een functie in Nederland wordt dit niet altijd gerealiseerd.

¹ bedoeld wordt contact zoals in een vergadering of persoonlijke ontmoeting

Tabel 3. Deelname aan vieringen van andere kerken (keren per jaar)

respondent	andere migrantenkerken	autochtone kerken
1	6	4
2	1-2	niet
3	1-2	1-2
4	4	-
5	Soms	niet
6	-	-
7	4-6	8
8	-	-
9	-	4
10	3-4	3-4
11	-	1
12	-	-
13	niet	niet
14	niet	1

Indonesische dominees zeiden dat hun kerken in het algemeen in Indonesië zochten naar eventuele opvolgers. Voorgangers in de methodistische kerk van centraal Amerika worden direct vanuit hun regio uitgezonden als onderdeel van hun loopbaan. In de meeste autonome evangelisch/charismatische kerken bestaan geen formele criteria voor opvolging. Het is dan dus mogelijk dat in Nederland geboren leden van de betreffende bevolkingsgroep die rol overnemen.

5 Scholingsactiviteiten in de kerken zelf

In veel kerkgenootschappen vindt een jaarlijkse of tweejaarlijkse conferentie plaats voor predikanten, priesters of oudsten.

In de *Russisch orthodoxe* kerk bijvoorbeeld zijn er tenminste eenmaal per jaar priestervergaderingen. Daar worden naast praktische dingen ook vragen uit de praktijk besproken zoals: kan ik het huwelijk inzegenen van een gelovige met een ongelovige? Of hoe kan ik het huwelijk inzegenen van een orthodoxe christen met een protestant of katholiek?

Ethiopische en Eritreese oudsten zijn voor hun theologische oriëntatie gericht op het thuisland. De Nederlandse maatschappij is te losgeslagen en kan geen maatstaf zijn, aldus de respondent uit deze groep. Van tijd tot tijd worden conferenties belegd waar sprekers uit het thuisland worden uitgenodigd. Soms vinden deze conferenties plaats in Duitsland. Als de oudsten uit heel Nederland bij elkaar komen vindt ook vorming plaats.

Leiders van de *Iraanse* huiskgemeenten komen maandelijks bij elkaar (ronde tafel). Tot nog toe waren er vier speciale weekenden per jaar voor het trainen van leiders. Er wordt nu gewerkt aan een nieuwe aanpak die iets dieper zal gaan. Daarbij komt ook meer theologie aan de orde.

Binnen *PERKI* is er twee keer per jaar een toerustingsdag voor besturen op zaterdag in Badhoevedorp. Noodzaak van ruim van tevoren plannen en de datum vrijhouden. Er zijn ook retraites voor de afdelingsbesturen, ongeveer eenmaal per twee jaar, al naar gelang de behoefte.

Binnen *EBG* is er elke twee jaar een predikantenconferentie van een week (maandag-vrijdag) voor de Europese provincie, in twee groepen. Van alle predikanten in Europa komt dan 85% bij elkaar.

Dat is een belangrijke vorm van bijscholing. Daarnaast wordt mensen wel gevraagd om buiten de EBG te kijken naar scholingsmogelijkheden.

De leiders van het CERH (netwerk van Franssprekende Afrikaanse kerken in Nederland) organiseren wel eens een seminar, waar een pastor mensen bij elkaar brengt voor onderwijs, bijvoorbeeld 12-15 oudsten. Het verzorgen van dat onderwijs wordt onderling verdeeld.

Een orthodoxe priester vertelde: Ooit organiseerden we in Amsterdam een cursus voor lezers, diakenen of mensen die priester wilden worden in de Russisch orthodoxe kerk - twee jaar lang. Daar kwamen onderwerpen aan de orde als OT, NT, geschiedenis van de Russische kerk, Liturgica, Tekstologie (hoe heilige teksten worden overgeleverd), teksten van de kerkvaders, kerk-Slavische taal.

Binnen de EBG heeft Een intervisie groep gefunctioneerd en is weer gestopt. Nu wil men een groep starten waar men een boek leest en met elkaar bespreekt. Supervisie, 1 op 1, door iemand met meer ervaring wordt steeds meer gedaan. Soms in crisis situaties maar ook als normaal onderdeel van het functioneren. Dit is groeiende.

Een methodistische voorganger traint de *lay preachers* in zijn lokale kerken in het leiden van de aanbiddingsdienst, in kennis van het Oude en Nieuwe Testament, geloofsleer. Hij wil hen ook de kans geven te zien wat er in Nederland aan opleidingen voorhanden is. Zo nam hij een groep mee naar Tyndale om daar een korte cursus te volgen. Deelnemers ontvangen aan het eind van de opleiding een getuigschrift van de kerk dat verklaart dat ze *lay preachers* zijn.

In elk van de acht plaatselijke kerken houdt Respondent 13 eens in de maand een Bijbelstudie voor de broederschap – de gemotiveerde mannen van de lokale gemeenschap. Daarin presenteert hij de achtergronden van een Bijbelverhaal en leidt dan een gesprek rond vragen als: Hoe komt dit Bijbelverhaal bij jou binnen? Wat doet het met je? Hoe beïnvloedt het jou? Hoe beïnvloedt jouw ervaring je verstaan van de tekst?

In de Armeense kerk in Oost Nederland zijn zes diakenen (20-40 jaar) die wekelijks de priester ontmoeten tijdens de Bijbelles en hem alle vragen kunnen stellen die ze hebben. Ze leren de rituelen, ze assisteren bij de mis, naast nog 12 jongeren (12-20 jaar). Zij leren dus in de praktijk en door de begeleiding van de priester.

Cross Roads Den Haag heeft recent een programma gestart voor *leadership development*. De cursus neemt twee zaterdagen in beslag en één avond tussendoor. Dit programma is gericht op leiders van het kinderwerk, leiders van kringen etc. Er waren 15 deelnemers. De *Willow Creek* leiderschap training is beschikbaar op DVD en wordt op de kringen gebruikt.

5.1 Doelgroepen

Bovenstaande geeft een goed beeld van wie tot de doelgroep van een SKIN cursus behoren: Orthodoxe priesters, predikanten van de EBG, voorgangers van het CERH, lokale besturen van PERKI, leiders van Iraanse huisgemeenten, *lay preachers* uit de methodistische kerk, gemotiveerde leden van evangelische gemeenten etc. Negen van dertien respondenten vonden dat een SKIN cursus een waardevolle bijdrage aan de vorming van leidende kerkleden zou zijn. Vier dachten primair aan een cursus voor voorgangers of priesters.

6 Opleidings-vormen

Tien respondenten beantwoordden deze vraag. Zij kregen een aantal mogelijkheden voorgelegd: zelfstudie, correspondentie cursussen, online cursussen, lessen in de klas, boekbesprekingen, avondcursussen, cursussen op zaterdag. De eerste drie van deze opties zijn vormen waarin men individueel en op eigen snelheid studeert. Slechts drie van de tien respondenten had hier voorkeur voor. De anderen zeiden dat deze vormen teveel zelfdiscipline vroegen. “Na initieel enthousiasme gaat dat toch vaak mis. Ook zijn de dagelijkse urgente zaken altijd belangrijker”. Een ander nadeel dat werd genoemd is dat je zo geen netwerk bouwt. Te weinig mensen in de doelgroep gaan gemakkelijk genoeg om met computers om al deze functies van onderwijs online te kunnen realiseren.

De voorkeur gaat uit naar *face-to-face* vormen van onderwijs en zaterdag lijkt beter dan avonden. Acht respondenten benoemden cursussen op zaterdag als de beste optie. Dit werkt vooral goed voor mensen die doordeweeks moeten werken: voorgangers zowel als kerkleden. Full-time voorgangers zijn vaak niet beschikbaar op zaterdag. Door verschillende respondenten wordt benadrukt dat de deelnemers na 16 uur weer naar huis moeten om ofwel de avonddienst te leiden ofwel de bijeenkomsten van zondag voor te bereiden. Ook werd gevraagd de data voor zulke cursussen ruim van tevoren aan te kondigen zodat mensen de tijd vrij kunnen maken in hun agenda.

Een ander probleem is de taal. Veel leiders van migrantenkerken spreken onvoldoende Nederlands om onderwijs in die taal te kunnen volgen. De leden van CERH kunnen in meerderheid alleen onderwijs in het Frans volgen. Ethiopische en Eritreese voorgangers kunnen vaak alleen in hun eigen taal of in het Engels onderwijs volgen.

Vijf respondenten vonden dat avondcursussen zouden kunnen werken, vooral als die regionaal georganiseerd worden en de reistijd dus beperkt blijft. Omdat een avond maar kort is, zal bij avondcursussen vaak voorbereiding nodig zijn. De ervaring is echter dat die voorbereiding vaak niet gedaan wordt.

Van een totaal andere aard is de suggestie om een fulltime cursus op te zetten van 3-6 maanden voor HBO- of universitair geschoolde kerkleiders die nog aan het begin staan van hun bediening in Nederland. Hierbij zou een combinatie van contacturen en zelfstudie mogelijk zijn. Een stage zou het compleet maken.

7 Welke periode van het jaar?

Zijn er periodes door het jaar heen waarin meer tijd voor studie beschikbaar is? Met andere woorden: wat is de beste tijd om een SKIN cursus te organiseren?

Tijdens de kersttijd en de 40 dagen tijd is iedereen te druk om tijd vrij te maken voor een cursus. In de zomervakantie bezoeken veel kerkleiders de thuislanden. De periode tussen Pasen en de zomervakantie wordt door drie respondenten genoemd als de meest geschikte tijd. Twee noemen ook het najaar (oktober-november) als een mogelijkheid. Daarbij moet wel worden bedacht dat de kerkelijke kalender van de orthodoxe kerken verschilt van die van de westerse kerken. De 40 dagen tijd, Pasen, hemelvaart en Pinksteren vallen daardoor op verschillende data. Als er regionale cursussen gaan komen is het mogelijk rekening te houden met de specifieke vakantie data voor die regio. Gelukkig merkte een respondent op: “*But do not worry - if it is the right kind of course, people will come!*”

8 Onderwerpen die in een SKIN cursus aan de orde kunnen komen

Deze vraag werd gesteld door een stapel van 21 kaartjes met mogelijke onderwerpen te geven en de respondent te vragen hier een aantal uit te kiezen. De onderwerpen staan in onderstaande tabel 5, gevolgd door de een code voor de respondenten die een bepaald onderwerp uitkozen. Respondenten kozen tot 15 onderwerpen uit de stapel als aangegeven in tabel 4. Eén interview verliep zo dat deze vraag onbeantwoord bleef.

Tabel 4. Frequentie van gekozen onderwerpen

Respondent	Aantal gekozen onderwerpen
8	2
4	3
1	6
2	6
9	7
10	8
3	8
7	8
13	8
5	9
12	10
6	11
14	15

Tabel 5. Mogelijke onderwerpen die in een SKIN cursus behandeld kunnen worden

Bijbelvakken	Bible subjects	Gekozen door
<i>Bijbelkennis</i>	Bible knowledge	1 / 6 / 3 / 9 / 12 / 7 / 5 / 13 / 14
<i>Bijbeluitleg</i>	Bible exposition	6 / 3 / 9 / 7 / 5 / 14
<i>Ontstaan Bijbelboeken</i>	Origin Books of the Bible	6 / 3 / 9 / 7 / 5 / 13
<i>Culturele achtergronden van de Bijbel</i>	Cultural backgrounds to the Bible	10 / 2 / 6 / 3 / 9 / 7 / 5 / 13 / 14
<i>Preek voorbereiding</i>	Preparing sermons	10 / 1 / 2 / 6 / 9 / 12 / 7 / 5 / 14
<i>Grieks / Hebreeuws</i>	Greek / Hebrew	10 / 6
Theologie	Theology	
<i>Bijbelse visie op het Huwelijk</i>	Biblical view of Marriage	6 / 13 / 14
<i>Bijbelse visie op Geld en Bezit</i>	Biblical view of money & possessions	2 / 1 / 6 / 13 / 14
<i>Bijbelse visie op de Overheid</i>	Biblical view of Govt	14
<i>Dogmatiek</i>	Christian Doctrine	3 / 12 / 8
<i>Systematische Theologie</i>	Systematic theology	2 / 8 / 13 / 14
Pastorale vakken	Pastoral subjects	
<i>Huwelijks-pastoraat</i>	Marriage Counselling	1 / 6 / 3 / 12 / 7 / 13 / 14
<i>Bevrijdings Pastoraat</i>	Ministry of Deliverance	6 / 3 / 7
<i>Schulden Problematiek</i>	Dealing with debts	6 / 12 / 7 / 5 / 14
<i>Tienerwerk</i>	Youth Ministry	10 / 1 / 3 / 9 / 12 / 7 / 13 / 14
Praktische vakken	Practical subjects	
<i>Gevangenis werk</i>	Prison Ministry	10 / 12 / 5
<i>Asielwetgeving</i>	Immigration laws & regulations	10 / 9 / 12 / 5 / 14
<i>Vluchtelingen werk</i>	Working with refugees	2 / 14
Vaardigheden	Skills	
<i>Nederlandse Taal</i>	Dutch language	10 / 2 / 4 / 12 / 14
<i>Computer Skills</i>	Computer skills	10 / 4
<i>Teaching Skills</i>	Teaching skills	9 / 12 / 5 / 14

De algemene *bijbelvakken* scoorden hoog in dit onderzoek. Er is altijd behoefte aan het versterken van zowel de kerkleiders als de oudsten in de kerken, die vaak ook onderwijstaken hebben en preken. Vooral het onderwerp ‘culturele achtergronden van de bijbel’ (9) leidde tot veel reacties. Een leider van een internationale kerk: *‘Helping people navigate the fact that we have a huge range of cultural understanding that we think is biblical understanding. South Africans say “this is the core of Christianity” and the Australian says “no, but this is the core...” What is truth and what is our cultural thing? Any resources around that are all for the better. Intimacy across boundaries instead of being divisive’*. In de woorden van een andere respondent: *‘it helps people reflect on the cultures of Bible times and in so doing realize that they have also themselves cultural traits that influence how they live their faith and how they understand the Bible.’*. Maar er is meer: ‘meer begrip van de cultuur in de tijd dat de Bijbel ontstond helpt ons Bijbelteksten te begrijpen – die kunnen opeens opengaan omdat we meer weten over die tijd, terwijl ze anders gesloten blijven’. Een respondent die veel met moslims werkt zei: ‘Moslims denken vaak dat de Bijbel door God is gedicteerd net als de Koran. Het vak Culturele achtergronden van de Bijbel kan helpen om uit te leggen dat de Bijbel geschreven is door verschillende auteurs met verschillende culturele achtergronden en dat er in de Bijbeltekst ook fouten gesloten kunnen zijn’².

Veel belang wordt ook gehecht aan *pastorale en praktische* vakken. Hierbij zou een deel onderwijs kunnen worden gegeven en een deel van de tijd kunnen worden besteed aan uitwisseling van ervaringen van de deelnemers.

Hierbij beantwoordt het onderwerp *Tienerswerk* (8) aan een sterk gevoelde behoefte. Tieners leven in twee culturen: die van hun ouders en die van hun medeleerlingen op school. Hierover meer in een aparte sectie.

Huwelijkspastoraat (7) vraagt veel aandacht van alle kerkleiders en elke steun daarbij is welkom. Ook hierover meer in een aparte sectie.

Een aantal respondenten zijn betrokken bij gevangenis werk of willen daar (persoonlijk of als kerkgenootschap) graag bij betrokken raken. Hierbij speelt ook mee dat, mits men de juiste diploma’s heeft, hier ook een inkomen uit verworven kan worden.

Een orthodoxe priester zei: Er zijn goede pastorale vaardigheden nodig om goed te kunnen omgaan met de zorgen en problemen waarvoor migranten zich gesteld zien. Er moet daarin goede balans zijn tussen het professionalisme dat in Nederland geldt en de specifiek orthodoxe visie op (..) de verhouding van Christus’ heilswerk tot onze pastorale groei. In een cursus over pastoraat waaraan ik deelnam konden de protestantse dominees me niet uitleggen waarin zij van een therapeut verschilden. Dat is toch wel nodig. Er zijn componenten die in Nederland ver ontwikkeld zijn en in de moederlanden niet zoals bv verslaafdenzorg, gesprekspastoraat. Priesters in Nederland moeten weten wat te doen met psychiatrische gevallen en die door kunnen verwijzen.

² Deze opmerking refereert aan een fundamenteel verschil in opvatting tussen Moslims en Christenen over hoe God spreekt door mensen. In de Christelijke opvatting is ruimte voor het idee dat bij de overlevering van de Bijbelse geschriften schrijffouten kunnen zijn ontstaan.

Een achterliggende vraag hierbij is de houding die kerkleden aannemen t.a.v. de cultuur van het gastland:

- Een leider in de Russisch orthodoxe kerk: Hoe kunnen we recht doen aan de identiteit van de migrant maar ook mensen helpen positief in de Nederlandse maatschappij te staan? Russen zijn geen ballingen meer, die niet terug kunnen. Voor Eritreërs ligt dat anders.
- Een methodistische kerkleider: Ons doel moet zijn de migranten-mentaliteit te veranderen. Vooroordelen van autochtone bewoners tegenover nieuwkomers zitten diep en neem je niet zomaar weg. *'So these differences are a fact of life that shape our identities and should be accepted as long as people's human rights are not violated (..) Migrant Christians can go against such trends, make themselves known and choose to have a positive influence in society, like yeast. This is how migrants can have a unique contribution for good in a society. So this is the opposite of a victim attitude!'*

Over de *vaardigheden* waren velen van mening dat deze gemakkelijk elders konden worden verworven. Anderen wezen op het essentiële belang van het kennen van de Nederlandse taal voor kerkleiders. Een voorganger moet weten wat er speelt in de Nederlandse maatschappij en moet naar het nieuws kunnen luisteren. Bovendien heeft elke kerk ook autochtone Nederlandse leden.

Teaching skills werden verbonden met Tienerswerk en met het belang van goede communicatie binnen de kerken. Binnen de katholieke kerk gaat *teaching skills* ook over hoe gezonde grenzen te stellen in het omgaan met tieners in het licht van schandalen over misbruik in het verleden.

8.1 Suggesties voor andere onderwerpen

Een belangrijk terrein zijn vragen rond christelijke opvoeding. Ouders hebben hier veel vragen over en het sluit aan bij de dingen die elders over Tienerswerk gezegd worden (sectie 9).

Een ander nuttig onderwerp zou zijn: gemeente opbouw / organisatie in Nederland. Toen we begonnen met deze plaatselijke kerk kregen we veel steun van de raad van kerken. Nu hebben we 200 geregistreerde leden en kunnen we onze eigen priester betalen en zijn contract wordt door de belastingdienst erkend zoals die van een protestantse predikant. Een idee van de orthodoxe kerken in Nederland is bv een dag voor penningmeesters om hen te helpen te werken binnen de Nederlandse regels. Ook: hoe zit het met de verhouding kerk en staat in Nederland, subsidies, regels voor kerken, erkenning van het ambt.

een ander belangrijk onderwerp betreft onze houding tegenover andere kerken. We weten zo weinig van de andere kerken en van andere religies en kunnen maar moeilijk onze houding bepalen daar tegenover. Hoe gaan we om met iemand die vanuit een andere kerk overkomt? Moet iemand wel of niet gedoopt worden? Welke doop in andere kerken erkennen we en welke niet? Enerzijds zien we fundamentalisme ("iedereen die naar ons overkomt moet worden overgedoopt") en aan de andere kant van het spectrum zien we een *all-inclusive* houding: we horen allemaal bij elkaar. Zo'n vraag heeft pastorale en ook dogmatische kanten.

Een andere vraag betreft het enthousiasmeren/motiveren van mensen voor een bestuursfunctie in de kerk. Leiderschap. (dit onderwerp van leiderschap is voor veel respondenten erg belangrijk en een aantal hebben daarin zelf al cursussen gevolgd)

Een katholieke respondent zei: Het is heel goed dat er priesters uit andere landen komen om hier te werken. Echter zou er een aanbod moeten zijn van opleidingen waardoor ze leren welke aanpassingen nodig zijn om hier te functioneren. Ze moeten begrip krijgen voor de Nederlandse

maatschappij en de Nederlandse kerk. Onderwerpen zouden zijn: waarom is het in Nederland zo hard gegaan met de secularisatie en waar zie je dat allemaal terug? De strikte scheiding tussen kerk en staat (die in België er zo niet is en in veel Afrikaanse landen ook niet).

8.2 *Onderwerpen voor uitwisseling tussen voorgangers van migranten kerken*

Een indonesische kerkleider: Uitwisseling tussen voorgangers van migrantenkerken: hoe zijn hun ervaringen met voorbereiden preek; hoe wordt de kerk toegerust?; hoe gaan zij om met generatiekloof; met vragen rond opvoeding kinderen en tieners; is je kerk meer extern of intern gericht? ; gemeenteopbouw; onderwijs. Je zou het gesprek kunnen stimuleren d.m.v. een quiz waarin je wordt getypeerd (x-factor? Score?) via het beantwoorden van vragen over je kerk.

Een orthodoxe priester: Wat zouden orthodoxen kunnen leren van Afrikaanse voorgangers? Wat we met hen delen is de bijbelvastheid. Een gespreksonderwerp zou kunnen zijn: hoe ga je om met onze klassieke bijbelbeleving in de Nederlandse context? Dat heeft zowel culturele, oecumenische en pastorale kanten – de cultuurbotsing hebben we gemeenschappelijk. Maar we staan ver van de Ghanese kerken af. Zij hebben geen ecclesiaal besef, concurreren met elkaar. Wij hebben meer aan uitwisseling met de Syriërs, de Kopten, de Ethiopiërs. We hebben meer met hen gemeen. Dan is er meer herkenning bij elkaar. Het is daarom misschien beter een cursus aan te bieden binnen een bepaald segment van migrantenkerken.

Uitwisseling van ervaringen met gevangeniswerk, waarin een aantal respondenten betrokken is .

Een respondent zei: Uitwisseling tussen leiders van verschillende migrantenkerken zou met name moeten gaan over de vraag: Hoe staan jullie tegenover secularisatie en de effecten daarvan? Pastoraat zal verschillend zijn naar gelang de cultuur van de mensen. Sommige aspecten zijn algemeen, andere Bijbels. Maar veel verschillen zijn cultureel. Je kunt dan nog steeds uitwisselen en van elkaar leren natuurlijk.

Een andere respondent: “Wat ik zou willen leren van andere kerken (ook van autochtone kerken) is hoe zij hun jeugdwerk aanpakken. Het liefst zou ik meegaan met een activiteit die zij organiseren – welk programma, welke activiteiten, hoe gaan ze om met problemen die zich voordoen? Leren door te ervaren, door te doen”.

9 *Tienerwerk*

Tienerwerk als een mogelijk onderwerp voor een SKIN cursus wordt gekozen door acht van de 13 respondenten die deze vraag beantwoordden. Drie vinden dit ook bij uitstek een onderwerp waarover uitwisseling tussen kerken met verschillende achtergronden gewenst is.

Een Indonesische kerkleider: Tienerwerk is een worsteling voor ons. Er komen er steeds minder. Kinderwerk gaat wel goed, maar tienerwerk is anders. Tieners worden geconfronteerd met allerlei dilemma's. Een diaken in de Armeense kerk zei: De te grote vrijheid in Nederland maakt veel kapot. Er zijn veel verleidingen voor jongeren.

Een protestantse respondent vertelde: De eigen culturele identiteit wordt door ouderen (1e generatie) gekoesterd, maar jongeren willen daar weg van. De kerk wordt dan vaak losgelaten – die hoort dan bij de ouders die zo ouderwets zijn, dat van toen. Soms gaan kinderen dan naar pinkstergemeenten, maar velen laten de kerk helemaal los. Ze komen bijna nooit in de klassieke Nederlandse kerken terecht. Soms raken ze de God van de Bijbel helemaal kwijt. Steeds meer

mensen omarmen het boeddhisme. Dat is een godsdienst die geen eisen stelt. Je kunt zelf bepalen waar en wanneer en hoeveel je daarmee bezig bent. Vrijblijvend...

Een orthodoxe priester stelde: Priesters in Nederland moeten kunnen omgaan met de problematiek van de tweede generatie, die worstelt met de twee culturen van de ouders en van de omgeving. Daarvoor is een stevige theologisch-oecumenische basis nodig om de vragen die vanuit Nederland gesteld worden te kunnen beantwoorden (bv gemengde huwelijken, het uitleggen van het waarom van de eigen praktijk, vragen rond homoseksualiteit of transgenders). Dat zijn namelijk ook vaak de vragen die de jongeren uit de eigen gemeenschap stellen.

Een evangelische respondent merkte op: Als Christelijke jongeren sterk staan in hun geloof en zich niet minder voelen dan autochtone jongeren, komen ze niet in problemen met teveel feest, drugs, seks etc. Integendeel dan zijn ze een getuigenis voor de jongeren om hen heen. Ze worden *peer-educators*. En een ander: De kinderen moeten sterk gemaakt worden om in de Nederlandse samenleving te kunnen leven.

Soms komen problemen van jongeren voort uit seksueel misbruik op jonge leeftijd. Wanneer ze hierover kunnen praten en het samen in gebed kunnen brengen brengt dat bevrijding.

Een Armeense priester: Gelukkig zijn er veel jongeren in de kerk. De Armeense kerk is een levende gemeenschap die elkaar helpt en hun identiteit doorgeeft aan de volgende generatie. Er zijn veel activiteiten en daarvoor is nodig dat veel mensen zich inzetten en een bijdrage leveren.

Een respondent stelde: Voor de kinderen zijn de ouders het voorbeeld en als het thuis vrede is, is er een goed fundament en kunnen de verleidingen van de wereld hen niet van hun stuk brengen. Een Afrikaanse voorganger: *Whenever there are deficiencies in the home, the children will take advantage. They see that the father is not behaving well and they will drift into trouble such as drugs.*

10 Huwelijkspastoraat

Om een beeld te krijgen van hoe verschillende respondenten dachten over dit onderwerp werd een *case* gepresenteerd middels het volgende verhaaltje.

A is een vrouw van 36 jaar. Ze woont met haar man in Nieuwegein. Ze hebben twee kinderen in de tiener leeftijd. Hij heeft geen werk dus zij moet de kost verdienen als verpleegster in het ziekenhuis in Utrecht. Dat is zwaar want ze draait ook nachtdiensten en heeft moeite overdag te slapen. De kinderen worden groter en dat leidt tot hoge kosten voor de school, kleding, telefoon enz. Ook zien en horen de kinderen op school over drugs gebruik. A maakt zich zorgen over haar man, die veel weg is zonder dat ze weet waar. Er zijn ruzies over geld. Nu is haar moeder, die in Amsterdam woont, ziek geworden en heeft extra hulp nodig, maar A kan nog meer werk niet aan. Ze weet niet hoe het verder moet en komt bij de pastor.

Wat voor raad zou u haar geven?

Twaalf respondenten gaven uitgebreide reacties op deze situatieschets. Het was duidelijk dat dit een terrein was waar ieder in eigen praktijk mee te maken had. Twee respondenten benadrukten

dat Mw. A. eerst de ruimte moest krijgen haar verhaal te vertellen. Hoewel ieder andere dingen benadrukt ontstaat uit de reacties een compleet plaatje van alle dimensies van dit probleem en alle mogelijke benaderingen. Daarbij zijn drie speerpunten aan te wijzen: De huwelijksrelatie, het versterken van Mw. A. en de concrete hulp die kan worden geboden³.

Veel reacties richtten zich op de huwelijksrelatie en de vraag wat daaraan gedaan kon worden. De één zou eerst de man benaderen, de ander zou graag met meneer en mevrouw samen praten. Daarbij werd gevraagd of beiden aangesproken konden worden op hun christelijk geloof. Groeien in geloof is ook groeien in vergevingsgezindheid en geduld met elkaar. Wil de man nog wel werken aan de relatie? Kunnen ongezonde gedragspatronen worden benoemd en doorbroken? Behoeft de houding van Mw. A. t.o.v. haar man wellicht ook correctie? Drie pastors wilden de mogelijkheid openen van professionele huwelijksbemiddeling. In één gemeente was er ook een potje om daarvoor financiële ondersteuning te geven.

Velen voelden de noodzaak Mw. A. sterker te maken. Dat kan bijvoorbeeld door haar aan te moedigen al haar zorgen uit te spreken, die in gebed te brengen en haar zo de rust geven haar situatie te overzien en nieuwe keuzes te maken. Dat kan ook door haar te wijzen op de manier waarop God moeilijkheden in ons leven gebruikt en ons daarin ook te hulp komt. Het is ook belangrijk dat Mw. A. oog heeft voor alle dingen die ze wél heeft. Verschillende respondenten wilden Mw. A. duidelijk maken dat ze grenzen mag stellen naar haar man toe en hem duidelijk maken dat het zo niet gaat. Eén pastor suggereerde een vrouw in de gemeente te vinden die als mentor kan fungeren zodat Mw. A. haar zorgen regelmatig kan delen met iemand en om raad vragen.

Een andere suggestie was om het gesprek met de kinderen over de moeilijkheden mogelijk te maken zodat de kinderen ook kunnen meewerken aan oplossingen. Twee respondenten zouden bij de kinderen de prioriteit leggen en hen intensief begeleiden of betrekken bij kerkelijke activiteiten voor jongeren om hen zo te versterken en te voorkomen dat ze door de moeilijkheden thuis afglijden naar verslaving en criminaliteit.

Wat concrete hulp betreft zijn er vele suggesties. Kan Mw. A. haar moeder in huis nemen? Kunnen er anderen gevonden worden die de zorg voor haar moeder op zich nemen? Over welke netwerken beschikt Mw. A.? Of kan de kerk netwerken aanspreken hiervoor? Kan haar man misschien bijspringen? Uitgangspunt moet zijn dat Mw. A. haar baan kan behouden omdat die essentieel is voor het levensonderhoud van het gezin. Eventueel kan er hulp gezocht worden om haar financiële situatie op orde te brengen. Het is belangrijk om Mw. A. te helpen haar problemen te ordenen zodat ze kan overzien welke keuzes ze kan maken.

Enkele pastors die doelgroepen uit Latijns Amerika dienen, wezen erop dat het monogame huwelijk als een Europees idee kan worden gezien dat in andere culturen niet altijd in dezelfde mate wordt nagestreefd. De mogelijkheid dat de man een buitenechtelijke relatie heeft zal dus niet door iedereen in dezelfde mate als immoreel worden afgewezen. In dat geval zal de pastor zich meer richten op het versterken van de vrouw dan op het benaderen van de man. Verder verschilden de pastors in de mate van directiviteit en in hun spiritualiteit.

³ een aantal opmerkingen over de kinderen zijn in de sectie over Tienerwerk opgenomen.

11 Bespreekpunten

De bevindingen van dit onderzoek laten zien dat er het meeste kans is op succes als SKIN zaterdagen aanbiedt van 10:00 tot 16:00 uur waarin bijbelvakken worden onderwezen en waar *uitwisseling* plaatsvindt over praktische problemen. Maar ook als we dat aannemen zijn er nog heel wat keuzes waarover een standpunt moet worden bepaald.

Doelgroep. Willen we goed opgeleide priesters en voorgangers bereiken met als specifiek doel hun functioneren in de Nederlandse context te verbeteren? Of willen we veel minder theologisch geschoolde oudsten en bestuursleden bereiken met het doel hen kennis en vaardigheden aan te bieden die hen motiveren voor hun werk?

Taal. Willen we onderwijs en training in het Nederlands aanbieden? Of ook in het Engels en Frans? Of ook in andere talen?

Zelfstudie. Willen we een evenwicht tussen zelfstudie en ontmoeting (wat alleen voor een kleine groep hoog opgeleide en gemotiveerde deelnemers zal werken)? Of willen we ‘alles’ in de klas laten gebeuren?

Traditie. Willen we ingaan op de suggestie dat we cursussen organiseren voor kerken uit eenzelfde traditie? Of willen we alle tradities bij elkaar zetten?

Regio. Willen we regionale cursussen aanbieden of alleen centraal?

Onderwerpen. Er is een hele reeks van mogelijke onderwerpen genoemd, zoals bijvoorbeeld: tienerwerk, huwelijkspastoraat, secularisatie en de verhouding tussen kerk en staat, leiderschap, kerkorganisatie (zie sectie 8).

Erkenning. Is het mogelijk met het geboden onderwijs punten te behalen als onderdeel van een groter onderwijstraject? Is het mogelijk erkenning te krijgen van de eigen kerkgemeenschap?

Voor wat betreft de didactische aanpak, is het van belang dat onderwijs dat gericht is op leiders van migrantenkerken in meerderheid door migranten wordt gegeven, dat het aansluit bij hun praktijk, dat gewerkt wordt met de kennis en ervaring die deelnemers al hebben en dat er een goed evenwicht is tussen *input* en *uitwisseling*. (zie bijlage II).

Naast het organiseren van onderwijs is er ook de mogelijkheid kerken te vragen om de vorming die zij voor hun eigen leden organiseren open te stellen voor mensen van buiten of die te dupliceren voor mensen van buiten. (zie sectie “Scholingsactiviteiten in de kerken zelf”).

Tenslotte was er de suggestie een fulltime cursus te organiseren gedurende 3-6 maanden. Ook deze suggestie verdient aandacht, vooral als kerken bereid zouden zijn daarin te investeren.

Dankwoord

Deze studie werd verricht in opdracht van de landelijke vereniging Samen Kerk in Nederland (SKIN). Anmar Hayali is coördinator van SKIN. Hij nam het initiatief voor dit onderzoek en begeleidde de uitvoering met raad en daad. Hij selecteerde ook de respondenten die meewerkten aan dit onderzoek. Johan Velema deed als onafhankelijk onderzoeker de interviews, de analyse en de rapportage. Moses Alagbe (Amsterdam Bible Academy) en Rien van der Toorn (intercultural impact) gaven waardevolle suggesties bij de ontwikkeling van het protocol. De auteurs zijn hen daarvoor erkentelijk en danken de respondenten voor hun openheid en medewerking.

BIJLAGE I: Kerken waartoe respondenten behoorden

	Aantal	Percentage
Kerkelijke traditie		
- RK	2	14%
- Orthodox	3	21%
- Protestant Evangelisch	6	44%
Evangelisch/Charismatisch	3	21%
Continent		
- Azië	5	36%
- Afrika	3	21%
- Latijns Amerika	2	14%
- Europa	0	0%
- Mix	4	29%
Taal		
- Nederlands	2	14%
- Engels	2	14%
- Frans	1	7%
- Anders	9	65%
Vestiging in land v oorsprong		
- < 25 jaar geleden	0	
- 25 – 75 jr geleden	1	7%
- 75 – 150 jr geleden	0	
- > 150 jr geleden	6	43%
- niet in thuisland	7	50%
Vestiging in Nederland		
- < 10 jaar geleden	1	7%
- 10 – 25 jr geleden	4	29%
- 25 – 75 jr geleden	4	29%
- > 75 jaar geleden	4	29%
Leiderschapsstructuur		
- Episcopaaals	6	43%
- synodaal	2	14%
- presbyteriaans	3	21%
- congregationeel	2	14%
Aantal mensen in de dienst		
- < 50	0	
- 50-100	2	14%
- 100-250	4	29%
- 250-1000	3	21%
Aantal geregistreerde leden		
- < 100	1	7%
- 100-250	4	29%
- 250-1000	2	14%
- > 1000	1	7%
- nvt	2	14%
> 50% van de leden heeft		
- Univ. opleiding	0	
- HBO niveau	4	29%
- MBO niveau	3	21%
- VMBO niveau	2	14%
> 50% van de leden blijft		
- < 5 jaar	0	
- 5-10 jaar	5	36%
- Levenslang	6	43%
Totaal	12	100%

BIJLAGE II: Drempels voor theologische vorming

Het volgende verhaaltje over een voorganger van een migrantenkerk die een Nederlandstalige opleiding volgt bevat een aantal van de mogelijke drempels die daarbij kunnen opspelen. Er zijn de kosten; het niet in de groep passen; dat de stof ver af staat van de dagelijkse problemen in de gemeente; dat geen beroep gedaan wordt op de expertise van de student; het taalprobleem; tijd vinden voor zelfstudie. In zeven interviews kwam dit verhaaltje aan de orde. Drie respondenten noemden drempels om te studeren in antwoord op vraag 2.

Voorganger Jeremia schreef zich in bij een theologische school. Hij wilde alleen Bijbels Grieks volgen en het vak "Achtergronden van de bijbel". De inschrijving kostte 400 euro. Elke dinsdag ging hij naar school met de auto, zo'n 50 kilometer. In de klas was iedereen jonger dan hij en er was maar één andere niet-autochtone man in de groep. Als de docent iets vroeg kreeg hij meestal niet het woord om te antwoorden. Hoewel hij de lessen in het Nederlands wel begreep, kon hij niet goed uit zijn woorden komen als hij iets wilde vragen. Niemand vroeg naar zijn werk in de gemeente. Hij voelde zich vaak geïsoleerd. Soms waren er urgente problemen die hij direct aandacht moest geven. Dan moest hij de lessen laten vallen. Ergens was dat ook wel fijn, omdat hij zich dan niet zo alleen voelde. Hij leerde waardevolle dingen, die hij ook kon gebruiken in zijn preken. Vaak lukte het hem niet om het huiswerk te maken en dan zat hij onvoorbereid in de les. En dan kwam het examen! Dat vroeg vele uren ongestoorde zelfstudie en die kon hij alleen vinden door een paar dagen weg te gaan, de stad uit.

Wanneer respondenten werd gevraagd of deze situatie herkenbaar was noemden ze het vaakst a) dat Jeremiah zich geïsoleerd voelt en b) de urgente problemen die vanuit de gemeente op hem af komen. In mindere mate worden genoemd de taalbarrière, de kosten en de gebruikte onderwijsmethoden en -inhoud. Slechts één respondent noemde zorgen over de verblijfsstatus als één van de redenen om te stoppen met de studie. Enkele citaten:

"Het probleem van niet gezien te worden speelt bij Surinaamse mensen in de hele samenleving, ook al spreken ze prima Nederlands".

"In de tijd dat ik nog studeerde kon ik niet goed grenzen stellen. Als iemand mijn hulp vroeg stond ik direct klaar en schoof de studie opzij. Nu kan ik dat beter en zal het me wel lukken de tijd voor de studie vrij te houden."

"Ik herken wel dat docenten vaak niet sensitief genoeg zijn om over de taalbarrière heen iemand toch te betrekken."

"Most teachers don't want real debate. This is how it is, move on".

"Ook speelt mee dat een priester in de eigen gemeenschap iemand is van gezag en dat in zo'n opleiding je gewoon student moet zijn met de studenten. Dat moet je maar aankunnen."

Verschillende respondenten vonden dat Jeremiah niet assertief genoeg was: *“Pastor Jeremiah allowed himself to be pushed into a corner. He now needs someone to help him out (a savior) but this is not what a leader should be like.”*

Een ander probleem dat werd signaleerd is dat kerkleiders niet altijd de visie hebben om nu tijd te investeren in het leren van dingen die pas morgen nodig zullen zijn: *“Ze voorzien niet dat ze straks andere dingen moeten kunnen en weten om relevant te blijven voor bv de jongeren in de gemeente.”*

Eén respondent uitte wantrouwen tegen theologische vorming: *“Theologisch onderwijs leidt tot arrogantie. Mensen zullen zich beroemen op hun kennis terwijl hun leven niet de vruchten van een toegewijd leven met God laat zien”.*

Een andere respondent vertelde van het verschil tussen de opleiding in het thuisland en in Nederland: *“In mijn land was hoe je omgaat met de Bijbel heilig - de Bijbel onaantastbaar - en niet teveel vragen stellen, niet afdwalen. (...) studeren in Nederland was zowel wetenschappelijk maar ook geestelijk een hele verandering. Ik herinner me een reis naar Jeruzalem waar iemand duidelijk merkbaar biddend dat bezoek wilde beleven. Reisgenoten spotten daarmee en maakten daar opmerkingen over. De sfeer was toch anders, een andere beleving, alles wordt als wetenschap gezien en de geestelijke dimensie wordt vergeten. “*

Er werden ook *oplossingen* aangedragen: Leer cursisten grenzen te stellen, hun tijd te organiseren, prioriteiten te stellen. En: Je kan leren naar mensen toe te gaan liever dan de slachtoffer rol aannemen; zelf de drempel verlagen en naar mensen toestappen liever dan dat van anderen verwachten. Jeremiah heeft hier ook een kans om te leren over de jongerencultuur in Nederland! Er is hier ook een algemene vraag over de houding van migranten ten aanzien van de *host culture* (vgl. sectie 8). Eén respondent merkte op dat deze moeilijke ervaringen Jeremiah in staat zouden stellen de Bijbel uit te leggen op een manier die dichter bij zijn hoorders zou komen.

Wanneer een kerkleider kan studeren samen met andere kerkleiders zal er meer erkenning zijn voor wie hij is in zijn eigen context, meer oor voor zijn verhaal en zal er meer begrip zijn als er crises optreden zodat studenten en docenten bereid zullen zijn om te helpen de daardoor ontstane achterstanden in te halen.

Een enkele keer ontvangt de cursist gedeeltelijke financiële ondersteuning vanuit zijn kerkgenootschap. Meestal draait hij echter zelf voor alle kosten op.